

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԼՐԱՔԵՐ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Լրագրիս միջոցով որ և իցէ մասնաւոր յայտարարութիւն տպել տվողը պէտք է վճարէ ամէն 4 տառի համար. 1 կոպէկ արծաթ:

Հրատարակվում է ամէն շաբաթ օր, մի մի թերթ. Տարեկան բաժանորդագրութեան գինն է 7 ռուբլի:

ԺԲ. ՏԱՐԻ

ՄԱՅԻՍԻ 3 1869 ԱՄԻ

№ 16.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Սպանիա. Indépendance Belge անունով լրագրի թղթակիցը Սպանիայի քորտէսների նիստի, համար 12-ին ապրիլի ասում է. «Կարգադրող քորտէսները երէկ առաջին անգամ լսեցին կրօնաւոր Մանտէրոյուի ճառը, որնոր հակառակ կուսակցութեան ներկայացուցիչն և մահուան պատժի պաշտպանն է: Որովհետեւ նա յայտնի էր իբրեւ երեւելի քարոզիչ, ուստի և ժողովի դահլիճը լիքն էր ունեւորներով: Սպանիայի մէջ ոչինչ այնպէս հեշտ չէ, ինչպէս այդպիսի համբաւ և անուն ստանալը: Նկատման արժանին այն է, որ Սպանիաում եկեղեցական ատենաբանական արհեստը արդէն երկու հարիւր տարի է, որ ոչ մի փոփոխութեան չէ ենթարկվել և ատենաբանը դիւահարվում է, ինչպէս ջղաձգութիւնից: Սորա նման էր և Մանտէրոյի ճառը ժողովի մէջ: Ասելով, որ նոր սահմանադրութիւնը առաջնորդում է դէպի խառնակութիւն, նա սկսաւ պաշտպանել քաթոլիկութիւնը և եկեղեցականներուն: Այս ատենաբանութեան զեղեցիկ կերպով պատասխանեց Էմիլիօ Կաստելարը: Բարձրագոյն ծափահարութիւններէց յետ, առանց

զանազանութեան կուսակցութեանց, գործադրական իշխանութեան և յանձնաժողովների անդամները շտապեցին շնորհաւորելու հասարակապետական ատենաբանին իր մեծ յաջողութիւնը: Քորտէսների ժողովների սկսվելու ժամանակը ամէնքն էլ երկբայում էին, որ Էմիլիօ Կաստելարը, որնոր յայտնի էր իբրեւ նշանաւոր ուսուցիչ պատմութեան, յաջողութիւն կ'ունենայ և իբրեւ նշանաւոր պարլամենտական ատենաբան: Բայց երկբայութիւնը չարդարացաւ և Կաստելարի յաջողութիւնը օրից օր մեծանում է:

Դիմ անցեալ ճառումն, ասաց նա, ես չեմ յարձակել ոչ մի եկեղեցու, ոչ մի կրօնի վերայ: Ես ասացի միայն, որ եկեղեցին, որ կազմվել է իբրեւ տէրութեան իշխանութիւն, բնականաբար շատ դժուարութիւններ պէտք է առաջ բերէ, որովհետեւ նա աշխատելով ենթարկել աշխարհական իշխանութիւնը իր անսահման աստուածային իշխանութեան կ'լինի միշտ սպառնալիք ամենայն իրաւունքների դէմ: Պ. Մանտէրոյան ասաց մեզ, թէ եկեղեցականները ինչպէս են նայում ներկայ իրաւունքի վերայ, ազգի բարձրագոյն իշխանութեան վերայ, կրօնական ազատութեան և ազգի ապագայի վերայ, նա ապացուցեց սրանով, որ ես չպէտք է յանդիմա-

նեմ ինձ այն մասին, թէ ինչպէս արտայայտեցի միտքս եկեղեցական հարցի վերայ: Նա ապացուցեց մեզ, որ շատ յեղափոխութիւններէց յետ, կրօնական պատերազմերի կարելութեան ջնջվելից յետ, շատ աշխարհական տէրութեանց երևելից յետ, եկեղեցին դեռ էլ շարունակում է սրբութեամբ պահելու Գրիգորիոս Է և Իննովկենտիոս Գ սկզբունքները և դեռ էլ կարծում է, որ իւրաքանչիւր աշխարհական իշխանութիւն ընդգէմ է նորա բարձրագոյն իշխանութեան: Կրօնական ազատութիւնը, եկեղեցու բաժանումն տէրութիւնից ստեղծեցին մեծ սկզբունքը, որի վերայ հաստատված է ամենայն բարոյականութիւն: Այս սկզբունքը է ազատութեամբ ընդունելը կրօնական, քիմիկոսիայական և բարոյական համոզմունքներ, որոնք կեանքի համար ստեղծում է միտքը: Տէրութեան հովանաւորութեան գաղափարն եկեղեցու վերայ բոլորովին ոչ ընչացաւ: Տէրութիւնը կրօն չունի, և ոչ էլ կարող է կամ պէտք է ունենայ նրան. Տէրութիւնը, ոչ խոստովանվում և ոչ հաղորդվում է և ոչ էլ մեռնում է: Թող պ. Մանտէրոյան իւր ձեռք ինձ ասելու, թէ ուր կ'լինի Սպանիայի հողին վերջին դատաստանի օրը Յովսէփստի հովտումը: Իր ճառի վերջումը պ. Մանտէ-

բողոք անիծեց բոլոր մոլորութիւնները և փոփոխութիւնները, որոնք պատճառեց Ֆրանսիական յեղափոխութիւնը կրօնական հարցի մէջ: Ինչ որ մեզ կ'վերաբերի մենք չենք եկած այստեղ, որ յանդիմանենք նոցա մոլորութիւնները, որոնք մեզինչ առաջ հանդէս են դուրս եկել հասարակականութեան պաշտպանութեան և հաստատութեան համար: Մենք չենք հաստատում մեր չմիզանչելուն, մենք մեզ չենք համարում յաւիտենական և անսահման ճշմարտութեան պահարան: Երբ որ մեր բարեկամները մոլորվում են, մենք յանդիմանում ենք նրանց և ամենեւին իրաւունք չունինք կարծելու, թէ 19 դարերի միջոցում մենք միայն եղել ենք ճշմարտութեան պահարան: Արանից յետ անհնարանը ապացուցեց, որ տէրութեան հովանաւորութիւնը նորա ստիպողական գործութիւնը, նորա նիւթական պաշտպանութիւնը կրօնի գործի մէջ ամենեւին չեն նպաստում բարոյական բարելաւութեան, նոքա անհղձուժն միայն երեստապաշտներ, որոնք արտաբուստ դաւանում են այն կրօնը որին սրտանց բոլորվին օտար են:

Ս. Պետերբուրգ 26-ին ապրիլի: Ներսիսեան վաճառականներում զբաղմունքի զինք բարձրանում է:

Յուրէնցիա, 26-ին ապրիլի: Խառական նախարարները արձակուրդ տուին, որնոր ընդունելութիւն գտաւ: Մենարբէային յանձնված է կապել նոր նախարարութիւն:

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն:

Անցեալ ապրիլ ամսի մէջ Ներսիսեան ազգային հոգեւոր դպրոցը զոկվեցաւ իր վարժապետների մէկից, այն է գերապատիւ Սուքիաս վարդապետից Պարզեանց, որնոր վեհափառ կաթողիկոսի հրաւանով նշանակվեցաւ յաջորդ Ախալքալայի: Այս կորուստը շատ զգալի է դպրոցի համար, որովհետեւ շատ դժուար է մեծապատիւ վարդապետին փոխարինել:

— Ա. Մոյս 20-ին կիրակի, զատիկ տօնի օրը, Ներսիսեան ազգային հոգեւոր դպրոցի հոգաբարձուները, ուսուցիչները և որդեգիրքը առաւօտեան ժամը 10-ին միասին գրեցին առաջնորդարան, սրբազան Առաջնորդին ջատկի տօնը շնորհաւորելու: Սրբազանը սիրով ընդունեց ամենքին և իր օրհնութիւնը տալից և տօնը շնորհաւորելից յետ բազմեցաւ իր աթոռի վերայ, նոյնպէս նստեցան իրանց տեղերը և բազմաթիւ քաղաքացիք և ստալիճանաւորները, որոնք եկել էին նոյնպէս Նորին Սրբազնութեան մօտ Յարութեան տօնը շնորհաւորելու համար: Ներսիսեան դպրոցի որդեգիրները, որոնցից երկուսը Նիկողայոս և Յովհաննէս Լալայեանցները կարդացին օրուան տօնին յարմարաւոր ծառեր, մէկը գրաբառ և միւսը աշխարհիկ լեզուով: Սրբազան առաջնորդը օրհնեց նորանց, խնդրելով: Յիսուսի յարութեան շնորհիւ, նոցա շնորհք և յառաջադիմութիւն ուսման և գիտութեանց մէջ, որ ժամանակով պիտանայու մարդիկ լինին և օգտաւէտ, թէ ազգին և թէ մեր սուրբ եկեղեցուն: Արանից յետոյ բոլոր որդեգիրները համբուրեցին Սրբազանի աջը և օրհնութիւնը ստանալով վերադարձան դպրոցը: Այստեղ Նորին Սրբազնութիւնը յայտնեց և իր շնորհակալութիւնը բոլոր հոգաբարձուներին նոցա աշխատանքի համար յօգուտ Ներսիսեան ազգային հոգեւոր դպրոցի և օրհնելով ամենքին խնդրեց Ամենաբարձրայից նոցա համար աւելի շնորհք և կարողութիւն այստե՛հեա ևս նոյն կռանդով շարունակելու իրանց գործունէութիւնը ի պայծառութիւն և յառաջադիմութիւն նոյն դպրոցի, յօգուտ ազգի և սուրբ եկեղեցւոյ, որով միայն նոքա կարող պիտի լինին արդարացելու, թէ իրանց հաստատող վեհափառ Հայրապետի հաւատարմութիւնը: Արանից յետ բոլորեցան համբուրելով Սրբազանի աջը դարձան իրանց տեղերը:

Ն Ո Ւ Է Ր

Հ Ա Յ Ա Ս Է Ր Ի Ն:

Ինչպէս խոստացել էր Հայկական աշխարհի խթաղորութիւնը, այս անգամ բաւական ծիշդ իր ժամանակին լոյս տեսաւ նորա մարտ ամսի տետրակը, այն է ապրիլի վերջերին: Մեր ներքին գործեր մասնի մէջ պէտք է շարունակել կրկին էլի հանդէս է դուրս եկել իր իմաստուն գրութիւններով և անձնագովութիւններով (մեծ պատիւ իրան. ինչ արած. աղուսից իր ստալսօսութեան համար վկայ ուզեցին. նա իր պոլս վկայ բերեց): որոնք երեւի նա իր հասկացողութեամբ ոչ ամօթխածութիւն, այլ առաքինութիւն է համարում. ոչինչ, ամէն մարդ իր ճաշակը ունի, ամէն մարդ իր խելքը: Թողնենք այդ մի կողմ, որովհետեւ նոքա ամէն փոքր ի շատէ հասկացող մարդու համար խորհուրդ չունին և միայն ցաւակցութիւն և զգուանք են յարուցանում և դառնանք իմաստուն Հայաստանի գրուածքների դէպի այն մասերը, որոնք ուղղակի մեզ են վերաբերում: Պարոն Հայաստան իր յօգուածը սկսում է խոստովանալով, այդ շատ ուրախալի է. և յայտնում է, որ իր գործերը բարի ազնիւ և արդար են, փոյթ չէ, որ յարամիաներ բարբառնէն ու բամբասեն: Նրա է այդպէս է բարի գործ է չարագործութիւն հօ չէ, իր անձնականին հասարակաց բարին զօհելը, նոցա վերայ մուր քսել աշխատելը ի դուր, որոնք իր ցանկութեան և կամքին յարմար չեն գործում, այլ հեռուում են իրանց համոզմունքին, շարութիւն հօ չէ, այլ մեծ ազնուութիւն է, որ երբեք ընկերութեան կամ վարչութեան գործունէութիւնը սկսանել և նրան իր ընկերայնորէն պարտազանց ցոյց տալ աշխատելը և այլ առցաւ նման գործերը, կարծեօք ազնիւ գործքեր են պէտք է շարունակել նման ազնիւ երիտասարդի աշխարհում. ընկերներուն, մի ամբողջ տարի նրանց մշակացնելը հասարակաց օգտի անունով և յետոյ նրանց անպատիւ անելը և ասելը, թէ նոքա պարտական էին իր շահերի համար ձրի աշխատել, յայտնի բան է արդար վարմունք է, չարագործութիւն հօ չէ. տարակոյս չկայ, որ պէտք է շարունակել այս ամէնը կ'հաստատէ իր միշտ արդար վճռովը:

Եւ ահա այսպիսի ազնիւ, բարի և արդար գործքերի մասին խօսողների համար Հայկական աշխարհի խմբագրութիւնը ասում է, որ ամէն հաշտողին քար ձգել չէ կարելի, յայտնի բան է հաշտել խօսքը, միայն կ'վայելէր յիշեալ խմբագրութեանը գործ դնել, ազնուութիւնը և մարդավարութիւնը այդ կ'պահանջէր: (Անշուշտ գիտէ պ. Հայասէրը թէ որ կենդանին է հաշտողը): Եւ այսպիսի երեւելի, բարի և արդար գործքեր կատարելու պատճառը այն է, որ պ. Հայասէրը ի վերջոյ հասել է մի ճշմարտութեան, որ և իր յօդուածի սկզբում խոստովանում է, թէ ինքը համոզված է, որ այսօր կայ, էգուց չպէտք է լինի, . . . ուրեմն և հարկաւոր էր իր խմատակց գրուածքները, իր վկայութեամբ և երեւակայութեամբ ասած ճշմարտութիւնները և արդարութիւնները, թողնել իբրեւ եղիպտական կոթողներ յաւիտենական յիշատակ իր տղայամասութեան և գործունէութեան:

Արանից յետ պ. Հայասէրը դառնալով դէպի «Մեղու» մէջ հրատարակված յօդուածները, կոչում է նորա մէջ եղած «Թաւաշ» և «Գայափայտ» անխորհուրդ և յայտնի բան է բոլորվին զին չէ դնում նրանց, և մի՞թէ կարող էր մի անձն մի բան գնահատել, երբ ինքն իր պատիւը գնահատել զգուար է կարողանում: Բայց պ. Հայասէրը, անշուշտ քերականութիւն էլ զիտէ, ուրեմն և զիտէ, թէ «Թաւաշ» և «Գայափայտ» անուններ են, և անշուշտ Մեղուի . . . պ. Հայասէրին տուած ածականները և գոյականները որեւիցէ առարկայի և յատկութեան անուններ էին, սոցա մասին ոչինչ չէ յիշում: «Այլ. Աշխարհը»: Պ. Հայասէրին ձեռնառու չէն եղել, որ նա ոչինչ չէ խօսում նոցա վերայ, այլ անխորհուրդ ասելով անցնում է: Մենք մեր յօդուածը գրելիս արդէն գուշակում էինք, որ պատասխան չպիտի լինի, որովհետեւ խթանի գէժ արագելը զգուար է: Բայց մի՞թէ կարող էր Հայկական Աշխարհի խմբագրութիւնը մի երկու խօսք գոնէ չգրել և ահա, ինչպէս միշտ նոյնպէս էլ այժմ ճարտարութիւնը ասել է, Մեղուի գրած «Թաւաշ» և «Գայափայտ» անխորհուրդ են, որովհետեւ այս հեշտ է, ամէն մարդ իր կարողութեան չափ պէտք է բերէ քաշէ: Յայտնի բան է մարդ է և կողք, յանկարծ չի կտրվիլ փոքր առ փոքր կ'լի-

նի ամէն փոխարկութիւն, տարակոյս չկայ, որ ժամանակով, . . . պ. Հայասէրը մի խոստովանեք էլ կ'գրէ, աւելի առողջամիտ և արդարադատ, որովհետեւ այն ածականները և գոյականները մի մի լաւ առողջարար հասկեր են, որոնք ինչպէս երեւում է մարտնչէ պ. Հայասէրը և անշուշտ նոցա ազդեցութեամբ իր ժամանակին առողջութիւն կ'ստանայ:

Իսկ ինչոր կ'վերաբերի խմբագրութիւն խօսքի ճիշդ նշանակութեանը, Մեղուի խմբագրութիւնը քանիցս անգամ պ. Ստեփանէի կամ Հայասէրի այդպիսի հարցմունքներին պատասխանել է, ուստի և հարկաւորութիւն չկար. կրկնելու, միայն ինչպէս երեւում է իրողապէս, որովհետեւ Հայկական աշխարհի խմբագրութիւնը, չզիտեք զիտութեամբ թէ անգիտութեամբ (երկուսին էլ թողութիւն) այսօրուան կարդացածը էգուց մոռանում է, այսօրուան ասածը էգուց չէ յիշում. ուստի և մեր մի քանի յօդուածներում գրածներս խմբագրութեան նշանակութեան վերայ, քաղուածքօրէն պարտք ենք համարում այստեղ մէջ բերել, որ բոլորը միայն կարդայ պ. Հայասէրը: «Բերակտորութիւնը (խմբագրութիւն) մարդահաճութիւն ու մարդկու զութիւն է, հասարակաց օգուտը և շահը մասնաւորների շահերին զոհելը բեղակտորութիւն չէ, այս ինչ կամ այն ինչ անձանց, վերաբերութեամբ կամ որեւիցէ կուսակցութեան, մասին ակնկալութեամբ, խօսելը բեղակտորութիւն չէ, որեւիցէ անձնի հաճոյանալու համար ազնուութեան, ճշմարտասիրութեան և ազգասիրութեան պատու անուն տալը բեղակտորութիւն չէ, ուրիշների արժանաւորութիւնը, անձնական կրքի պատճառով, արդարութեամբ չգնահատելը բեղակտորութիւն չէ, որեւիցէ աղդային կամ հասարակաց գործքի, կրքերի և անգիտութեան անձնատուր լինելով, յօնքը ուղղելու տեղ աչքն էլ հանելը բեղակտորութիւն չէ, հասկացա՞ք պ. Ստեփանէ: Մենք այսպէս ենք հասկացել բեղակտորութիւնը և այս կանոններին էլ հետեւել ենք. ըստ կարողութեան, իսկ մնացածը դուք բարեհաճեցէք յայտնելու հրապարակաւ (Մեղու Հայաստանի 1867 ամի, № 30):

Թող պ. Ստեփանէն բարեհաճի հասկանալու, որ մի խմբագրողի համար աննշան է ոչ թէ Հայկական աշխարհի անկանոնաւոր կերպով մի քանի ամսուանը միայն հրատարակված տետրների թերթերը ճշգրտութեամբ համարելը (թէ և այս ևս տեղի չէ ունեցել ասելու) այլ աղղային հոգաբարձութեան անդամներից ոմանց աւելի նուիրված կոչելը ուսումնարանին և միւսներուն յայտնի բան է պակաս նուիրված: Մի՞թէ չէր կարող պ. Ստեփանէն խմանալ, որ նոյն իսկ այդ պատուաւոր տիտղոս ստացողը նրանից զգաւորութեամբ կ'ընդունէր այդպիսի խօսքերը: Կարծեաց զանազանութիւնը որեւիցէ առարկայի վերայ թէ հոգաբարձութեան և թէ այլ ընկերութեան մէջ չէ կարող ապացուցութիւն լինել մի խմբագրողի համար, թէ մէկը աւելի և միւսը պակաս նուիրված է գործքերին: Ահա այս աններելի է մի խմբագրողի համար: («Մեղու Հայաստանի» 1869, № 1):

— Ափսոս, մենք շատ ցաւում ենք, որ մի խմբագրող ներում է իրան այդպիսի հայեցուածքներ յայտնել, որպիսիք գտանվում են յիշեալ յօդուածի մէջ (Հայասէրի): Ի՞նչ է Ներսիսեան դպրոցի հոգաբարձութեան գործակաւարտութեան վերայ խօսածները, ծխական դպրոցների ուսուցչաց ընտրութեան մասին ասած անմիտ խօսքերը, բոլորն էլ անկապ բառեր և թողնենք մի կողմը գործի ճշգրտութեամբ առաջ չբերելը: Այս մասին Մեղուի անցեալ համարի մէջ եղած նամակը բաւական է: Բայց չենք կարող չնկատել և գլխաւորը, որ երեւում է պ. Հայասէրի յօդուածի մէջ, այն է մի ձգտումն հոգաբարձութեան մէջ մի բաժանումն տեսնել, գործքերի յետադիմութիւն տեսնել, կանոնադրութեան իբրեւ թէ չկատարվելը նկատել, ուրիշների ուշադրութիւնը սորա վերայ դարձնել աշխատել և այս բոլորը կատարեալ սխալ և զրգարսութիւն է, ցաւում ենք պ. Հայասէրի այսպիսի ուղղութեամբ հայեցուածքի վերայ, որ չէ կարող ոչ որին պատիւ բերել, թող թէ մի օրագրի կամ լրագրի խմբագրութեան, որի վերայ տեղի հարկ կայ ամենայն խօսք զգուշութեամբ ասելու: շրջանկաւ լինելու և հասարակաց օգուտը անձնականից կամ մասնաւորից բարձր դասելու, որ առ հասարակ պ. Հայասէրի գրուածքների մէջ չէ երեւում:

Եւ այս վերոյիշեալ նպատակի համար գործ դրած միջոցները . մարդահաճութիւնը, ստուծիւնը, զրպարտութիւնը և ուրիշների խօսքերը այլապէս մեկնելով, մի մասնաւոր բանին ընդհանուրի կերպարանք ապրել և ընդհանրապէս, որ այս ընդհանուր գործը, քողարկել կարելի լինի միամիտների աչքումը, մանաւանդ զրոյի քաղաքներում. այս բոլորը ցաւելով ասում ենք, որ անվայելուչ են որ և իցէ խմբագրութեան: Ցանկալի և քաղցր է մեզ համար կարծել, որ Հայկական աշխարհի խմբագրութիւնը իր միամտութեամբ չէ հասկացել պ. Հայաստանի յօդուածի ներքին միտքը և դիտաւորութիւնը, յօդուածի, որնոր քաղկացած է խառնի խառն լրերից, նախադասութիւններից և կէտերից ու կէտերից ըստ մեծի մասին անկապ և խառնափնդոր: Բայց ուր թողնենք այն խառն ծխելու մէկին կամ միւսին և միւսին անձինն այսօր դիւցազն հանելը և էգուց սինլքոր տղէտ. սոքա, կարծեմ, ամէնքի համար պարզ են: Այս համառօտ ընդհանուր նկատմունքը պ. Հայաստանի յօդուածի վերայ անելից յետ, որովհետեւ շատ երկար կ'ըջաշի եթէ ամէն բան քննութեան ենթարկելու լինենք, նա մանաւանդ, որ շատ մեծ պատիւ պիտի լինէր այս պ. Հայաստանին. իսկ եթէ այսքանն էլ ասացինք, միայն նորա համար էր, որ զգուշացնենք միամիտներուն և գործքերի էութեանը անտեղեակ անձինքներուն, որ նորա պարզմտութեամբ չնայեն նորա յօդուածի վերայ և չսխալին. . . . (Մեդու. 1869 ամի № 10):

— Այս քաղուածքներից կարծեմ, պ. Հայաստանը, եթէ միայն կարողութիւն ունին հասկանալու, բաւականաչափ պէտք է խելամուտ լինին խմբագրութեան նշանակութեանը, մենք այսքան ծառայութիւնը արել ենք իրանց, պատասխանելով նոցա հարցերին, ապա թէ ոչ մենք կարօտութիւն չունենինք մեր ընթերցողներին ձանձրացնելու այսպիսի յօդուածներով, միայն եթէ իրանք աւելի որոշակի և ճշգրտութեամբ դիտեն խմբագրութեան նշանակութիւնը, թող հրապարակաւ յայտնեն և իրողապէս նորա համեմատ իրանց վարմունքը թող ապացուցանեն: Մեր դարը մի փոքր զօրաւոր հաւատ ընծայող է լոկ խօսքերին: Չէ պ. Հայաստան, միայն Սիմէօնեանցի դրած տծականները և գոյականները անխորհուրդ են,

և ձեր գործքերը բարի, արդար և ճշմարիտ են ասելով (անձնական վկայութեամբ և այն լոկ խօսքերով) բան չի դառնալ, դուք գիտէք, որ ճշմարտութիւնը այնպէս զօրեղ է, որ ոչինչ չէ կարող նորա դէմ կենալ, միայն արժի, որ ցոյց արվի նա: Բայց դուք դեռ մինչև ցայժմ չկարողացաք ոչ Մեդուի ածականների և գոյականների անխորհուրդ լինելը ապացուցանել և ոչ էլ ձեր բարի, արդար և ճշմարիտ գործքերից գոնէ մէկը ցոյց տալ: Գուցէ դուք ցանկութիւնն էլ կատարած գործ էք համարում. միայն այդ երեւակայական գործ է, որնոր ոչ մի պտուղ չէ կարող տալ: Մենք հաւատացած ենք, որ դուք շատ մեծամեծ ցանկութիւններ ունիք, ունիք ցանկութիւն ամէն բան անձամբ կատարելու, կամենում էք, որ ամէն բանի մէջ միայն դուք լինիք, որ գործքերը առաջ երթան կանոնաւոր կերպով, համաձայն ձեր հասկացողութեան, միայն սորա համար լոկ ցանկութիւնն էլ հերիք չէ, այլ հարկաւոր է դիտութիւն, հասկացողութիւն, գործակատարութեան եղանակ իմանալ. և կարողութիւն ունենալ թէ նիւթական և թէ բարոյական, իսկ սոցա պակասութեամբ աշխարհիս երեսին գործ չի կատարվել, այլ միայն գործ կ'իսանգարվի, որ իրողապէս էլ երեւում է:

Այս անգամ այսքան հերիք է, կարծեմ բաւական կ'հասկանան, պ. Ստեփանէն կամ Հայաստանը խմբագրութեան նշանակութիւնը, մանաւանդ եթէ կ'բարեհաճեն մեր անցեալ իրանցը ուղղած գրուածքները ամբողջութեամբ կարդալու, իսկ եթէ այսքանը բաւական չեն համարել, մենք ուրիշ անգամ կ'աշխատենք աւելի պարզելու այս հարցը, որովհետեւ շատ կարևոր ենք համարում, որ պ. Ստեփանէն լաւ հասկանար խմբագրողի պաշտօնը, այս մեզ շատ ցանկալի էր: Երանի թէ հասնէինք մեր ցանկութեանը: Կամակորութիւնը և յամառութիւնը երբեմն այնքան կուրացնում են մարդուս միտքը, որ ամենապարզ բաներն էլ անհասկանալի է լինում նրան, այս մեզ փոքր ինչ տարակուսանաց մէջ է դրում:

. ԽՄԲԱԳՐ

Այս լուպէիս կարդացի մի յօդուած, որ չորս ամիս է լսում էինք թէ կարկատվում է և տակաւին առաջին մասը միայն գործարանից դուրս եկած է այս վերնագրով. ԿՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ս. ՊԱՂԱՍԱՆԵԱՆ՝ (*): Յօդուածը տպուած է Կայկական աշխարհի ասած գրականական և մանկավարժական իմաստութիւնների հաւաքածու տետրակում (Մարտ, 1869) այս օտարոտի ստորագրութիւնով — Մարտիկոս Ա. Դաւթի: Բայց նորա Բաբելոնեան խառնակ լեզուն, ջրհեղեղի ժամանակակից մտքերը, փտած գտողութիւնները, խառն Նաորազին Խօջայի առաւելներով, այս բոլորը երևան էին հանում մի շատ պատկառելի և բազմաչար ծերունի Ա. Շ. անունով, որի պարսպմունքն կարելի է հայկաբանութեան դասատուութիւնը: Այսպիսի անձինք շատ կան մեր մէջ, որոնք բոլորում տարի շարունակ նահատակելով և նահատակելով ուսանող երիտասարդներին ջամջեանի ամենապատուական և Կամենայն

Ծանօթ. Այս նամակի պատճառ եղող յօդուածը մի նոր երեւոյթ է մեր գրականութեան մէջ իր բովանդակութեամբ, իր ոճով, իր կարկացութեանց և դատողութեանց անհիմն և անկապ լինելով և յայտնի բան է միայն Հայկական աշխարհի նման աննպատակ և առանց ուղղութեան մի դատարարական — բանասիրական ու դիտական օրագրի մէջ կարող էր իր համար մի պատուաւոր անկիւն գտնել: Այնքան անկապ և անհիմն է յօդուածը, իրեն բանաբանութիւն, որ մինչև անգամ Հայկական աշխարհի խմբագրողը քաջվում է նրանից ու պատասխանատուութիւնը խմբագրութիւնից հեռացնելով հեղինակի վերայ է թողնում: Բայց ինչու է տեղի տուել մեծ խմբագրողը իր օրագրի մէջ այնպիսի մի յօդուածի, որ ինքն էլ է ամաչում: Նախ այն պատճառով, որ որքան Հայերէն գրքեր հրատարակվել են, ամէնքի վերայ խոստացել է «Հայկ. աշ.» խմբագրութիւնը բանաբանութիւնն զրկու և մինչև ցայժմ իր խոստումներից ոչ մէկը կատարել է, բայց որովհետեւ քերականութեան քննութիւնը դուրս աշխատանք և դիտութիւն բաւական պահանջէր ուստի և ինչ յօդուած պատահել է իրան այս մասին, տեղի է տուել իրան իր օրագրի մէջ և երկրորդ ու զլսաւոր պատճառը այն է, որ նա ուղղած է Ս. Պալասանեանցի դէմ, որին միշտ պատրաստ է եղել ամենայն կրքով ծառայութիւն անելու «Հայկ. աշխ.» խմբագրողը:

Խմբ.

կողմից կատարեալ՝ քերականութեան վերայ ոչինչ պատու չեն ցոյց տալիս, իսկ այսպէս հայկաբանների մանաւանդ գործունէութեան պատուներն են լինում միայն մի լրագրի համար իւրաքանչիւր նորաբուլայ զլին գրած իմաստալից ոտանաւոր բարեմագծութիւնները և մանաւանդ նշանաւոր ամսագրի կամ այլ օրագիրների և լրագիրների դէմ երկար բարակ գրած բանաբնութիւնները, իբրեւ նախանձաւոր պահապան մեր ամենամաքուր նորախօս, աղամախօս, հետեւաբար և զրոյց լեզուի, որի երկարամեայ դասատուութեան միջոցում հազիւ հազ ակարդալ գրելն են սովորեցնում իր աշակերտներին, այն էլ հառանց մի բառ հասկանալու: Միայն զարմանում ենք թէ ինչի համար այս անգամ այս բազմաշարքար հայկականներից մէկը, որ մեր դէմ իր բանաբնութիւնն է գրել, չէ բարեհաճել իր պատկառելի անունը դնել ամենապատկառելի յօդուածի տակ, չնայելով, որ նա հաւատացնում է, թէ ոչ ատելութեան հոգով կամ չար նախանձաւ կոյր աչքերով արարի այս բանաբնութիւնը, կամ ինձ ցոյց տալու մաքով՝ որ գիտուն երեւիմ հասարակութեան մէջ (կայ ինչով), այլ ի սիրոյ և ի սրտացաւութենէ լեզուիս ստիպուեցայ, որ այսպիսի թարգմանած քերականութեամբ չստանայ նա արատ, և մնայ միշտ իւր պանծալի և պայծառ վսեմութեան մէջ, ինչպէս էլ Լաւրէն է մինչև ցայսօր:

Ինչպէս և իցէ, մենք բոլորովին հաւատում ենք պատկառելի հայկաբանի աննախանձութեանը, մանաւանդ թէ չափաւոր անկեղծութեանը, հաւաստի ենք նոյնպէս, որ նորա և նորապէսների միտքն ու սիրտը մաշուած լինելով ջամէան քերականութեան վերայ, ոչ երբէք պիտի կարողանայ մարսել մեր քերականութիւնը, բայց զարմանում ենք զբանական և մանկավարժական իմաստութիւնների խմբագրող — հրատարակող պարսնի անսանձ համարձակութեանը, որ գրաւոր որոշ վկայութիւնները աչքի առաջ ունենալուց յետոյ, դարձեալ կրկնում է, դարձեալ իր սովորական փայտի դէնքերը դործ է դնում մեր դէմ (Հայկ. Աշխ. Կր. 104): Ի՞նչեր չեն անում մարդիկ, երբ կրքերից առաջնորդվում են. . . .

Ինչպէս վերեւ առաջ բերուած փորձիկ հատուածից երեւում է (որի 7, 9 Պ.

Շահրիարցու աննախանձութեան հետ փայլում է և նորա մեծ համեստութիւնը, չքստ չափու կարողութեան տկար գրչին՝ հանդէս հանել մեր գրքի թերութիւնները), պատկառելի հայկաբանը մեզ վերայ այն յանգանքն է դնում զխաւորապէս, որի մասին մենք մեղադրում ենք ջամէան և ուրիշ նոյեան ժամանակների քերականութիւններին, այսինքն թէ օտար լեզուների հոգեով գրուած են, կամ ինչպէս Պ. Շահրիարցին ասում է Խաչատուրեան ևն. գեղեցիկ բառ, որին և խմբագրող — հրատարակող պատուելին շատ հաւանելուց նմանապէս անդադար կրկնում է մեր քերականութեան վերաբերութեամբ:

Մենք ինչպէս մէկի, նոյնպէս և միւսի (մանաւանդ Շահրիարցի պատուելու) ուշադրութիւնը դարձնում ենք մեր ասածների վերայ այն փնտաւար ազդեցութեան մասին, որ Արիստաքոսի յունական քերականութիւնը ունեցել է ընդհանրապէս բոլոր լեզուների քերականութիւնների վրայ մինչև անցեալ դարու վերջը: Մենք դարձեալ կրկնում ենք Շահրիարցի պատուելու անկեղծութեանը բոլորովին հաւաստի ենք, բայց և այնպէս չենք կարող հասկանալ, թէ ինչու նա մեր գրքի յառաջաբանի այս ընդարձակ մասը (Ա — Բ) անպատուել է, չբարեհաճելով քննութեան տակ գցել այն պակասութիւնները, որ մենք տալիս ենք մեր քերականութիւններին ու միայն մի բառ է ընտրել նորանից (1) և իբրեւ սեպհական գիւտ կայցրել մեր գրքի ճակատին: Չենք կարող հասկանալ, ասում ենք, թէ ինչու համար մեր աշխատութեան քննութիւնը յառաջաբանի առաջին տողից սկսելով՝ նորա մեծ մասի վրայ լուծեամբ է անցկենում, ու սկսում է պառակտական ու նիւթի անյարմար խօսքերով ապացուցանել մեր ազգի Գործունէութեան ու Երեւելիութեան ուրիշ ազգերի մէջ, իբրեւ ապացոյց մէջ բերելով Մարկոսի 200 տարի առաջ հաստատած տարանք, Կիրակոսի բացած դպրոցը, Յովհաննէսի հիմնած դրատունը, որոնց աշխատակաշաէ արդիւնքները զանց է անում գէթ համառօտ աչքի:

(1) Թարգմանութիւն բառը միևնոյն մերասած բառակ ան հետևողութիւն գործընթացն է այն զանազանութեամբ միայն, որ վերջինը աւելի յարմար է լեզուի քերականութեան վերաբերութեամբ, որովհետև բոլորովին անհնարին է մէկ լեզուից ուրիշ լեզուի քերականութիւն թարգմանել:

տակից անցկացնել: Մենք մեր կեանքի այս երեւոյթներին Պ. Շահրիարցուց պակաս տեղեակ չենք համարում մեզ, և սակայն շատ երախտագէտ կը լինէինք նորան, եթէ յիշեալ պատուելին բարեհաճէր իր յօդուածի շարունակութեան մէջ իր նորա՝ որ խուզարկութիւնները հաղորդել մեզ ի գիտութիւն, զույցէ մենք էլ զանենք մի քանի խօսք պատասխանելու նորան: Այս անելու տեղ Շահրիարցի պատուելին երկար բարակ ճոռոմաբանութեամբ ապացուցանում է թէ ինչպէս մերոնք ամօթ են համարում իրանց բնիկ բարբառով խօսել (գեղեցիկ ապացոյց մեր ազգի Գործունէութեան և Երեւելիութեան), յետոյ զանազան թուշուներին, ազուաներին, ազանիւնների, արագիւնների հեքեաթներ է անում, որոնք քերականութեան բնաբանաւ Եւանջ հազար ու մէկ գիշերների պատկեր են տալիս. . . .

Վերջապէս Շահրիարցի պատուելուն խնդրում ենք, որ լաւ որոշէ միմեանցից լեզուի ոճ և ուսուցանելու մեթոդ բառերը: Թէ իւրաքանչիւր լեզու ունի իր սեպհական հոգին, այդ անժխտելի ճշմարտութիւն է, բայց դորանից հետեւում է արդեօք, թէ իւրաքանչիւր լեզու ուսանելու համար առանձին մետոդի կարօտութիւն կայ: Այս ծիծաղելի եղբակացութեան վրայ հրաւիրում ենք Շահրիարցի պատուելու ուշադրութիւնը, որպէս զի աւելի ծիծաղելի հետեւանքներին մէջ չընկնի իր բանաբնութեան շարունակութեան մէջ, որին մեծաւ երկիւղիւ և հաւատով սպասում ենք:

Առ այժմ խնդրելով, պ. Խմբագիր, որ Ձեր լրագրի էջերում մի անկիւն շնորհէք այս նամակիս, մնամ Լայլն

Ս. Պալասանեանց:

Ի 24 ապրիլի 1869 ամի.

Թիֆլիզ:

Կ. Պօլսից զրուամեն, որ բռնութիւնները, որոնք գործեցին Բուրգերը Երզրումի Վիլայէտի քրիստոնէայ բնակիչների դէմ և Հայ օրագիրների և լրագիրների բազմութիւն զանգատները Կ. Պօլսում այս անկարգութիւնների դէմ ստիպեցին Դուռը խրկելու վերոյիշեալ Վիլայէտը երկու աստիճանաւորներու, մէկը մահմետական և մի Հայ,

քննութիւն անելու համար, որնոր պէտք է բանայ մանրամասնաբար բոլոր յանցանքները. որոնք դործել են այս աւազակարարոյ և անհնազանդ ցեղերը անձներէ և սեպհականութեանց զէմ: Յանցաւորները կ'ստանան իրանց արժանաւոր պատիժը իսկ քրիստոնեաները կ'վարձատրվին այն կորուստի համար, որոնք սրտառնեցին նրանց յիշեալ աւազակները: Կարծում են, որ այս միջոցը ի գործ դնելու համար կ'խրկվին զօրքեր, որոնք կ'հնազանդեցնեն ապստամբ լեռնականներուն, որոնք սովորել են նայելու Հայերի վերայ, իբրև իւրանց ստրուկների վերայ, որոնց հետ կարող են վարվել, ինչպէս կամենում են:

ՅԱՐԳՈՅ ԽՍԲԱԳԻՐ

Չեզ յայտնի է, որ անցեալ ուրբաթ օրը ամոնոյ 25-ին եղաւ Հայերէն լեզուով թատրոնական խաղարկութիւն: Ներկայացվեցան «Ռեշիլիօ» և Նրկու ծերերին խրատ պիեսաները: Թատրոնական խաղարկութեանց նշանակութեան և օգտի վերայ աւելորդ եմ համարում խօսելը այստեղ, որովհետեւ այդ երկար յօդուածի կարօտ և մանաւանդ այս մեր գրութեան նպատակից դուրս է: Ես կամենում եմ ձեզ ցոյց տալ, թէ որքան մեծ է թատրոնական խումբը կազմող երիտասարդների եռանդը և ջանքը Հայկական թատրոնի համար, որ ամենաշնչին վարձով էլ գոհ լինելով աշխատում են ամենայն կերպով նրան առաջ տանելու և կատարելագործելու, ինչպէս անցեալ խաղարկութիւնը ապացուցեց՝ որովհետեւ թէ «Ռեշիլիօ» և թէ Նրկու ծերերին խրատ պիեսաները այնքան լաւ ներկայացվեցան, որքան հնար էր պահանջել այն միջոցներում, որոնց մէջ դասնավորւմ են մեր դերասանները: Ճշմարիտը պէտք է խոստովանենք, որ պ. Գ. Չմշկեանի և նորա ընկերների եռանդը և հաստատուն կամքը միայն կարող էին այնքան դժուարութեանց յաղթել և դործը առաջ տանել:

Ահա այստեղ ներկայացնում ենք համառոտապէս բոլոր արդիւնքի և ծախսի հաշիւը ճշգրութեամբ, որ մեր յարգոյ հասարակութիւնը տեսնի, թէ ի՞նչ վարձատրութիւն է ստանում մեր դերասանների խումբը իր աշխատանքի համար, ու նորա համեմատ էլ դատաքննէ և գնահատէ նոցա խաղար-

կութիւնները: Յոյս ունինք, որ այն հասարակութիւնը, որն արանցեալ անգամ, Հնայելով եղանակի վատութեամբ, յարգեց Հայկական խաղարկութիւնը բազմութիւն հանդիսականներով, այսուհետեւ ևս չի դադարիլ պահանջել իր թատրոնը, որնոր վաղուց դադարել էր նրան ծառայելու, տեղի տալով անյաջող հանգամանքների առաջին:

Ահա հաշիւը.

Ծ Ա Խ Ս:

Թատրոնի վարձ գերեկցիային	150 ռ.
Թատրոնակ. շորերին քրէհ տուած է գիրեկցիային.	34 ռ.
Չինուորներին 25 մարդու (ստասիստ).	3—75
Տոմսի վաճառողին	3 ռ.
Տպարանի ծառայողներին.	1 ռ.
Պարիկմասերին.	4 ռ.
Ա. Ֆիշաները կպցնելու և ցրուելու.	4 ռ.
Տպարանի ծախս, թղթի, տոմսակի և այլն.	10 ռ.
Կրկնութեանց համար սենակի քրէհ և լուսաւորութեան ծախս.	5 ռ.
Ռեշիլիօ գերի համար շորի ծախս.	20—25
Բեմի վրայ ծախս մեքենայակալին, ծառայողներին և այլն.	3 ռ.
	238 ռ.
Բոլոր մուտքը.	385—40
Հանելով ծախսը.	238 ռ.
Մնացորդն է.	147—40

Ուրեմն ամբողջ խումբը, որ կազմվում է 16 անձինքներից ցտացել է 147 ռ. 40 կ.

Ն. Ա.

Մի քանի խօսք պ. Սուրին:

Պ. Սուրն շարադրելով զանազան անձուհի և անհիմն լուրեր, ինձ իբրև վկայ է հանդիսացնում ընթերցողաց առաջ: Խոստովանում եմ ճշմարիտը, որ ինձ ոչինչ առաջարկութիւն չեն արել հոգաբարձութեան Ժողովքումը «Պիպոյի ակճորի» մասին գրելու, և չէ էլ գրուել այդ բառը: Բայց թէ

ինչպէս է երևացել իմ աղօս Սուրի գրչի տակ, ես չգիտեմ: Կարճ կասեմ միայն, որ կարելի է Սուրի քննիին էլ զիպելէ այն երևելի և փառաւոր ակճորի միջի պարունակութեան հոտը: Թո՛ւնդ և զօրաւոր հոտ: Պ. Սուր, ամօթ է, կարծեմ այդպէս բերանը բանալ և անուան խօսքերով ստուծիւնը հաստատել իբրև ճշմարտութիւն: Լաւ է լուել, զու. քեզ ստուծեան Սուր ես անուանում, բայց ճշմարտութեան թաղիքը պինդ և կտրուկ է քեզանից:

Գ. Մեղադէանց:

22 մայիսի 1869 ամի:

Տփլիս:

Մի մարդ իր լիբբ բարեկամին շատ անգամ խրատեց, յորդորեց իր բնաւորութիւնը փոխելու, միայն ճար չեղաւ. վերջը համբերութիւնը հատած թքեց երեսին, կարծելով թէ գոնէ այս անպատուութիւնը զարթնցնէ լիբին բարոյական թմրութիւնից, բայց վերջինը փառք տուեց Աստուծուն աւելով, թէ անձրեւ է գալիս: Այստեղից էլ ծագել է մերոնց մէջ ազգային առաժը. թէ անամօթի երեսին թքեցին, ասեց, անձրեւ է գալիս:

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն:

Նուէր ծնողաց իւրոց:

ՀԻՒՐԱՆՈՅ ԱՆԱՊԱՏՈՒՄՆ

Մէկը այն գեկտեմբերի գիշերներէցը, ինչ ժամանակ ինչպէս ասվում է, Աստուծոյ լոյսը չէ երևում այլ փութորիկը զայրանում է, գոռում, ինչ ժամանակ պատուհանի փեղկերը դողում են, բայց պառաւ կինը հնոցի վերայ նստած ծանր հողոց է քաշում և երկը խաչակնքում, — դնում էր անրնակ աւնադատով հողեոր դպրոցի մի ջահիլ ուսանող, դնում էր նա ծննդեան տօներին քաղաքիցը, ուր որ ուսում էր առնում, զիւղը որտեղ որ նորա հայրը քահանայ էր: Քաղաքիցը մինչև զիւղը կ'ընէր քառասուն

վերստի Աւստնողը ճանապարհ ընկաւ վաղ առաւօտեան և յոյս ունէր, որ երեկոյեան տանը կ'ընէր։ Արդէն մտածում էր, խեղճը թէ ինչպէս կ'հանդիպի իրան ծեր հայրը, ինչպէս կ'ուրախանայ նորա վերայ բարի մայրը ինչպէս կ'փայլեն քրոջ աչքերը, որին շատ սիրում էր, ինչպէս կ'վազեն իրան հանդիպելու երկու փոքր եղբայրները, որոնց համար կային նորա զրպանումը երկու էփանաղին խաղալիքներ։ Բայց կէս օրվանից սկսաւ փոթորիկը և ուսանողը կարծես մոլորվեցաւ ճանապարհից, որովհետեւ գիշերը արդէն սկսված էր, բայց մայրենի գիւղը դեռ էլի չէր երևում։ Վասն էր խեղճի դուռը թիւնը մութն էր, ցուրտ էր. կատաղած փոթորիկը խփում էր ուղիղ նորա կրծքին և երեսին, ու ծածկեց նորան թաց ձիւնով։ Նա կարծես իր համար պարտք էր ընտրել վեր գցել խեղճ երիտասարդին։ Եթէ սա վեր ընկնէր, փոթորիկը խփոյն կէս ժամում վեր կածէր նորա վերայ մի երկիւղալի մեծ ձիւնաշեղջ։ Ճանապարհորդը արդէն ուշաթափվեցաւ և գտնարու թեամբ շարժում էր ոտքերը, ինքն էլ չէր իմանում թէ ուր է գնում, նորա ծնկները ծալվում էին, միտքը խառնվեցաւ, զգացմունքը դադարում էին ներդործել։ Նա ագլում էր հնազանդիլ իր բազդին՝ վեր ընկնել գետնի վերայ և քնել, — քնել ինչպէս և իցէ, բայց նա հասկանում էր էլի, որ եթէ կ'կատարէ այս կտորը, խփոյն կ'հանդի։ Ելի տասը բողբ նեղանալով սրտումը կրոփում էր նա վատ եղանակի հետ ուժով, համարում էր իրա ոտքերը խորը ձիւնից բայց քիչ էր առաջ գնում։ Վերջ ամենայնի նա չը համբերեց և յանձնելով իրան Աստուծոյ ողորմութեանը թլայած վեր ընկաւ ձիւնի վերայ։ Վ'հորչէր անպատճառ խեղճը, եթէ մի ուժեղ ձեռք չըարձարանէր նրան և չը քաշէր ուժով նրան առաջ։ Առանց մտածելու և առանց զգացմունքի մեքենայաբար գնում էր ուսանողը, ուր որ տանում էր նրան աներեւոյթ ձեռքը և հինգ բողբից յետոյ դանկեցաւ նա մեծ և սաստիկ լուսաւորված տան առաջը, որտեղից լսվում էին երաժշտութեան և հիւրերի ուրախութեան ձայներ։ Ուսանողը թոյլ կերպով զգաց ինչպէս բարերարը տարաւ նրան սրահի մօտ բաց արաւ տաշիւր լուսաւորած տան դուռը և համարեա թէ ներս բռնեց նրան մեծ, տաք և լուսաւորված սենեակը։ Աստիկ

մութիցը դէպի պայծառ լոյսը անցնելը այնպէս անակնկալ էր, որ խեղճ ուսանողը զրկուեցաւ զգացմունքներից և անպատճառ վեր կ'ընկնէր. բայց նրան հանդիպող մարդիկը բռնեցին և նստացրին նրան բազմոցի վերայ։ Ծուռով ուսանողը զգաց ինչպէս քաղցր ջերմը սկսեց տարածվիլ նորա սառած անդամների մէջ և բաց արաւ աչքերը։ Նորա առաջիկ կանոնած էր մէկ գեղեցիկ կրնիկ, որ իրան տաք ձեռներումը տաքացրնում էր նորա սառած ձեռները և նայում էր ուղիղ նորա երեսին այնպիսի քաղցրութեամբ և քնքու շուքեամբ, որ խեղճը սիրեց նրան առաջին անգամը։ Դուրս գալուց արդձալի և իրաւ շատ քաղցած և սասայ նա ուսանողին. արի իմ ետեկցս ես քեզ կ'կերակրեմ։ Ուսանողը ոչինչ չ'ասաց, հնազանդեցաւ այս քաղցր ձայնին. նա կտրեց թէ այն իր մօր ձայնն էր։ Փառաւոր տաքած տաք և լոյս սենեակումը, ուր գեղեցիկ կնիկը տարաւ ուսանողին, շատ սեղաններ էին տարած և սեղանների մօտ նրսած էին շատ մարդիկ, որոնք ուրախութեան էին անում։

Ուսանողի համար անյարմար էր մննել այնպիսի բազմաթիւ ժողովի մէջ. իրան հին և անարգ շորերով, բայց մտիկ տալով մեծ հայելիի մէջ, որ կախ տուած էր սրահի վերայ, նա ական, որ հարկ շորերը արդէն փոխած էին և իրաւ այդ այն ժամանակը կ'ընէր, երբ որ սրահած էր առանց զգացմունքի։ Ահա անգը, որ քեզի համար եմ պատրաստել, իմ սիրելի հիւր, ասաց գեղեցիկ կնիկը. տանելով նրան այն սեղաններից մէկի մօտ և ցոյց տալով ազատ տեղը ասաց. նիստ և կեր։ Ուսանողը չստիպեց խնդրել, նա զգաց սաստիկ քաղց և կերակուրներն, որ բերում էր նորա համար բարի կնիկը, յանկարծ աներեւութանում էին։ Ինքն էլ նստած էր նորա դէմնուդէմ յեցած սեղանի վերայ և համարեա թէ դուարձանում էր նորա անորժակովը։ Նա առաջարկում էր նորան մէկ տփսէն միւսի ետեկց, և երբ որ նա ամենեին կշտացաւ, բարի կնիկը հարցրեց նորան. արդեօք ուզում է էլի ուրիշ բան։ Ինձ միայն հարկաւոր է շնորհակալութիւն անել քեզ քո բարեգործութեան, քո մայրական բարութեան համար։ Ասա ինձ, ինչպէս անուանեմ քեզ, իմ ազաւիչ։

Ինձ անուանիր մայր, եթէ այդ քեզ

ախորժելի է, ասաց բարի կնիկը. բայց ես կ'անուանեմ քեզ որդի։ Բայց քո շնորհակալութիւնդ դէպի ինձ անտեղի է, ամէնը ինչ որ ես քեզ տուի իմս չէ, ես ինքս էլ այստեղ այնպիսի հիւր եմ, ինչպիսի դու։ Բայց եթէ դու կամենում ես շնորհակալութիւն անել, գնա այս տան տիրոջ մօտ, որնոր շինել է այս տունը այս անապատի խեղճ ճանապարհորդների համար, լուսաւորել է, տաքացրել է և պատրաստել է կերակուր և ըմպելիք։ Նա ինքը քեզ նկատեց խաւարի մէջ, իրան ձեռը տուաւ քեզ օգնական, բերաւ այստեղ և յանձնեց ինձ հագալ քեզ վերայ, ինչպէս հարազատ որդւոյ վերայ։

Ո՞վ է այս տան տէրը և որտեղ կ'գրտանեմ նորան, ցոյց տուր ինձ մայր, իմ սիրտս լցուած է շնորհակալութեամբ։

Քո սիրտը շնորհակալ է, որդեակ իմ, ասաց նորան մայրը. բայց գիղեցիկ տանուտէրը չէ երևում հիւրերին և ոչ մէկը մեզանից նորան չէ տեսել։ Ինչպէս շնորհակալութիւն անեմ նորան։ Կենք նորան չենք տեսնում, բայց նա մեզ տեսնում է. Նա զիտէ և, այն, ինչ որ մենք մտածում ենք և զգում ենք և հիմիկ արդէն տեսնում է քո շնորհակալութիւնը։ Քիչ է շնորհակալ լինիլ խօսքերով, պէտք է շնորհակալ լինել և գործքերով։

Ի՞նչով, ես մի խեղճ ուսանող, պատասխանեց երիտասարդը, կարող եմ շնորհակալութիւն անել այս փառաւոր տան տիրոջ։

Ում որ այստեղ տեսնում ես, բոլորը հաքուած են և կերակրված են նորա առատ ձեռքովը, ամէնը ինչ որ կայ պատկանում է նորան, բայց մանաւանդ դու կարող ես գործով ցոյց տալ քո շնորհակալութիւնդ տան տիրոջ։

Ասա շուտով, ի՞նչով կամ ես ի՞նչ կարող եմ նորա համար անել, ես ամէն բանով պարտական եմ նորան, իմ կեանքս էլ նորա համար պատրաստ եմ տալու։

Նա պահանջում է շատ քիչ, պատասխանեց բարի կնիկը ուրախ դէմքով. միշտ միտդ պահիր, որ դու հիւր ես այստեղ, ստիճանիցդ մի դուրս գալ, պահիր քեզ ինչպէս հարկն է, լաւ մարդկանցը հիւրասիրող եղբր, քաղաքավարի, քնքու զարմիւ ուրիշ հիւրերի հետ, և տներ ամէն մէկին

նրանցից, ինչ որ կարող ես. ահա ամէնը, ինչ որ կամենում է տանտէրը :

Աստուած իմ, պատասխանեց ուսանողը, հա էս պարտք է ամէն լաւ մարդու համար, ով որ եկել է հիւր և գիտէ ինչէ քաղաքավարութիւնը: Բայց աստ ինձ, մայր, ես կարող եմ երկար ժամանակ մնալ այս երեւելի տանը, աւելացրեց երիտասարդը, անազատ վեր թռչելով, որովհետեւ այն բոլորին դարձրեց աչքերը դէպի պատուհանը, որի միջով երևում էր դրսի մութ գիշերը:

Քեզ համար դեռ վաղ է մտածել դուրս համար, պատասխանեց մայրը. ամէն մէկ հիւրի համար վաղ կամ ուշ գալիս է ժամանակը կրկին անգամ ճանապարհ ընկնելու, աներեւոյթ թեւաւոր ծառան պարոնին յայտնվում է և ձգում է իրան աներեւոյթ ձեռն նորա վերայ, որի ժամանակը արդէն եկել է և տանում է նորան տանիցը յաւիտեան: Բայց մի վախճանար սիրելի որդի իմ աւելացրեց նա, նկատելով որ ուսանողը տըխուր քաշ արեց գլուխը, մեր պարոնը ոչ թէ մէկ տուն ունի, այլ շատ այսպէս տներ ունի, մօտեցիր ինձ հետ պատուհանին և նայիր այս երեւելի գիշերին: Տեսնում ես դու, որքան կրակ են փայլում մեզանից հեռու. հաշիւ էլ չունի, սոքա էլ այնպէս տներ են, ինչպէս և այն, ուր մենք հիմիկ հիւր ենք: Ով որ այստեղ իրան լաւ է պահում, ինչպէս կ'վայելէ լաւ հիւրին, նրան աներեւոյթ ծառան տան տիրոջը տանում է. այս երեւելի տներից մէկը. բայց ով որ մոռանում է հիւրի պարտաւորութիւնը, նորան թողնում է նա . . . այս . . . անապատումը: Մեր պարոնն է հարուստ, ամենակարող, իմաստուն և բարի, բարի է անհաշիւ: Հաւատացիր նորան ինչպէս որդին սիրելի հօրը, և նա քեզ չե թողնել ոչ այստեղ և ոչ այնտեղ աւելացրեց, երեւելի կնիկը, ձեռնովը ցոյց տալով պատուհանին, որի քամակիցը անապատի ամպերի միջումը այրում էին ինչպէս աստղեր հազարաւոր կրթներ:

Երիտասարդի սիրտը լցվեցաւ կենդանի շնորհակալութեամբ և ջերմեռանդութեամբ դէպի աներեւոյթ անանկերը և նա ափսոսում էր միայն մէկ բանի համար, որ չէր կարող տեսնել և շնորհակալութեան արտասուներով ընկնել նորա ոտներին: Երեւելի կնիկը իմացաւ իրան անուանված որդւոյ միտքը: Եղբի

ինչպէս նա կամենում է, ասաց նա. մի մոռանար նորան, կատարիր նորա կամքը, սիրիր նորա հիւրերին, ինչպէս քո եղբայրներուդ, ծառայիր և օգնիր նրանց, ինչով որ կարող ես և դու կ'տեսնես նորան, երբ որ ժամանակը կ'գայ:

Բայց դու ինքդ տեսնել ես նորան, հարցրեց ուսանողը:

Ես արդէն տեսել եմ քեզ, որ ոչ մէկը այստեղ կենդանիներից նորան չէ տեսել, մենք ողջս էլ հիւրեր ենք, ուրիշ հիւրերի փոխանակ եկել ենք կարճ ժամանակով և կ'զրնանք շուտով, մեր տեղը տալով ուրիշին:

Որտեղից դու գիտէիր այն ամէնը, ինչ որ ինձ ասացիր:

Ամէնից առաջ այդ ասաց իմ սեփական սիրտս, պատասխանեց նա: Ես էլ այնպէս ինչպէս դու սկսել եմ ման գալ, թէ ումը շնորհակալութիւն անեմ այս տան մէջ ապրելուս, տաքութեան, լոյսի, կերակուրի և ամենայն բաղդաւորութեան համար, որնոր մենք այստեղ գտել ենք. շուտով գտայ յարգելի ծերունուն, որն կենում է այստեղ այն ժամանակաւանից, երբ որ շինել են այս տունը, տեսել է տիրոջը դէմ յանդիման և պատմում է նորա մասին այն մարդկանց, որոնք կամենում են լսել: Ահա այն ծերունին գալիս է այստեղ, ես կամենում եմ քեզ հետ նորան ծանօթացնել: Այս ժամանակ մօտեցաւ նրանց ծեր մարդը ձերմակ մագերով ինչպէս ձիւնը, բայց բարձրահասակ և զուարթ: Նա հաքած ունէր մաշած թաւիշեայ հագուստ, որնոր նման էր քահանայի հագուստի և յիւնում էր մէկ հաստ դաւազանի վերայ: Նորա բաց և բարձրադիր ճակատը ցոյց էր տալիս նորա խնամոտութիւնը, կապոյտ և խեօք աչքերը ունէին քաղցր, թէպէտ և մի քիչ տխուր հայեցուածք: ձերմակ միջուկը ինչպէս ձիւն փռված էր լայն կրճքի վերայ: Սուրբ հայր, ասաց ծերունուն, ուսանողի հոգեմայրը համբուրելով նորա ձեռը, ահա իմ որդիս, աղաչում եմ քեզ, մի թողնել նորան, ինչպէս չես թողել ինձ բոլոր կեանքումս, այստեղ սովորացրու նորան, ինչ որ ինձ էիր սովորացնում, չթողնես նորան, որ դուրս գայ ճանապարհիցը և երբ որ կ'խախիրան ժամը, բեր նորան տան տիրոջ մօտ, եղբի նորան հայր խորհրդատու և ընկեր, դորան ղիր ինձ փոխանակ, իմ ժամն էլ եկաւ:

Դու գիտես պատասխանեց ծերունին քնքոյշ նայելով երիտասարդին, որ ես ոչ ոք չեմ գլանում իմ խորհուրդներս և հովանաւորութիւնս, բայց դու գիտես նոյնպէս էլ, որ ամէնքը չեն կամենում նրանցից օգուտ քաղել: Բայց յոյս ունիմ, որ քո որդիդ քեզ նման կ'լինի, այն ժամանակը մենք կ'բաժանվենք նրանից և ես կ'յանձնեմ նորան ձեռքովս Տիրոջ թեւաւոր ծառային:

— Մեզ համար արդէն ժամանակ է բաժանուելու, ասաց գեղեցիկ կնիկը, դառնալով դէպի ուսանողը. դնա սուրբ հօր ետեւից, մի թողնել նորան ոչ մէկ բոլոր. նա ցոյց կ'տայ քեզ ամէնը, ինչ որ այստեղ կայ: Սիրիր և լսիր նորան, որդի: Կնոջ ձայնը դողում էր, ուսանողը նայեցաւ նորան վերայ նորա երեսը տխուր էր և չափազանց դեղնած: Մնաս բարեւ, ասաց նա, ձգելով դէպի նա իր սառած ձեռը: Նթէ դու սիրում ես ինձ, սիրիր և լսիր սորան, աւելացրեց նա, ցոյց տալով ծերունու վերայ, մնաս բարեւ, եղբի բաղդաւոր:

Ուսանողը կամեցաւ բռնել գեղեցիկ կնոջ ձեռքը, նորա համար ծանր էր ափսոս էր բաժանուելը նորա հետ, բայց նա էլ չէր երեւում, Տիրոջ աներեւոյթ ծառան նորան տարաւ: Շատ տխրեցաւ խեղճ երիտասարդը, նա նայեցաւ չորս կողմը, բոլոր, օտար, անծանօթ երեսներ էին, միայն մէկ ծերունին կանգնած էր նորա առաջ և քնքուշ շուրթեամբ նայում էր նորա վերայ:

Գնանք, իմ որդի, ասաց նա երիտասարդին, ես սիրել եմ քո մօրդ և յոյս ունիմ որ մենք կ'լինինք ընկերներ, գնանք, ես քեզ ցոյց կ'տամ ամէնը, ինչ որ այստեղ կայ: Վայելիր և դովիր այս տան տիրոջ խնամաւորութիւնը և բարութիւնը: Մի տխրիլ քո մօր մասին, լսիր ինձ և դու կ'տեսնուիս նորա հետ, երբ որ կ'գայ քո ժամանակը:

(պիտի չարունակվի)

Հրատարակիչ Հ. ԷՆՅԻԱՃԵԱՆՅ

Խմբագիր Պ. ՍԻՄԵՕՆԵԱՆՅ.

Ի Տպարանի Հ. Ենիկիանեանցի ընկ.

Ի տան. Ձիթախանայ.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ 3 МАЯ 1869 Г.

ТИФЛИСЬ.